

MAANDBLAD VAN „OUD-UTRECHT”

VEREENIGING TOT BEOEFENING EN TOT VERSPREIDING VAN
DE KENNIS DER GESCHIEDENIS VAN UTRECHT EN OMSTREKEN

10 DECEMBER
1938

ONDER REDACTIE VAN:
G. A. EVERS

13^e JAARGANG
N° 12

UITGAVE DER VEREENIGING. ADRES: VAN SPEIJKSTRAAT 20

MEDEDEELINGEN UIT DE VEREENIGING.

De algemeene (jaar-)vergadering zal vermoedelijk op Maandag 30 Januari a.s. worden gehouden. Nadere bijzonderheden daaromtrent zullen in het e.v. nummer worden medegedeeld.

Het Jaarboekje 1938 zal zeer waarschijnlijk nog vóór Kerstmis aan de leden worden gezonden.

DE HOFSTEDE CHARTREUSE.

Een bezoeker van het Noordelijk stadsdeel, die zich door de uitgestrekte wijken tusschen den Amsterdamschen straatweg en de Vecht in de richting van het dorp Zuilen wil begeven, zal daar weinig meer vinden van de landelijke omgeving, die vele ouderen zich kunnen herinneren.

Waar slechts twintig of vijf-en-twintig jaar geleden nog landelijke wegen langs flinke boerenhofsteden te midden van ruime weidevelden, naar het afgelegen, schilderachtige dorpje Zuilen leidden, zijn thans breede wegen voor druk stadsverkeer aangelegd, waarlangs zich de talrijke middenstands- en arbeiderswoningen rijen, die nagenoeg een tiende gedeelte van de bevolking van „Groot Utrecht” — gedeeltelijk op Utrechtsch, gedeeltelijk op Zuilensch grondgebied — huisvesting geven.

Hoewel de aanleg op zich zelf ruim en vriendelijk is, heeft de stad het land onherroepelijk verdrongen.

Toch komt men langs de laan van Chartreuse gaande, eensklaps in een omgeving, die nog aan de verdwenen landelijkheid herinnert, daarvan nog een overblijfsel is.

Midden op een gazon staat een oude boerderij — de hofstede Chartreuse — welke in deze stedelijke omgeving niet uit den toon valt, wijl het terrein onderdeel vormt van een breede groene strook, van sportterreinen, speelvelden en plantsoen, welke — langs den Utrechtschen rondweg (de Marnixlaan) gelegen — de bebouwing op weldadige wijze doorsnijdt.

Beziet men de hofstede wat aandachtiger, dan merkt men — trots de toestand van verval waarin zij verkeert — dat deze gebouwengroep niet toevallig is gespaard; meerdere belangwekkende

détails wijzen er op, dat deze boerderij, al is zij kunsthistorisch niet zeer belangrijk, een lange en belangwekkende historie zal hebben.

En niet alleen de boerderij, doch ook de omgeving daarvan met de oude boombeplanting, de resten van een statigen boomelaan in de richting van de Vecht en vooral het typische middeleeuwsche poortgebouw, op een gewelf boven de ringsloot gebouwd, duiden aan dat men zich op historisch terrein bevindt.

We zijn dan ook op de gronden waar één van de voormalige kloosters van Utrecht heeft gestaan: het klooster „Nieuwlicht” of „het Nieuwe Licht”.

Van de zeer talrijke kloosters, die in de bisschopsstad Utrecht of haar onmiddellijke omgeving waren gevestigd, zijn er niet vele meer, die gedeeltelijk gespaard of uit hun in andere bebouwing opgenomen overblijfselen nog zijn te herkennen.

Ik noem slechts het Sint Agnietenklooster (waarvan de laatste resten zijn opgenomen in het Centraal Museum), het Sint Catharijneklooster, eertijds nabij het tegenwoordige Vreeburg gelegen, later verplaatst naar de Lange Nieuwstraat naast de Kathedraal, waarvan de oude kloostergang en zalen — gedeeltelijk gerestaureerd — het Brandweermuseum en het Museum voor nieuwe religieuze kunst (zinrijke bestemming) huisvesten.

Wel treft men, in en buiten de stad, in de straatnamen nog de herinnering aan tal van kloosters, als daar waren: het Predikheerenklooster, het Begijnklooster, het Hieronymusklooster, het Ursulinen (Abraham Dole)klooster, de abdij Oudwijk en het Karthuizerklooster Nieuwlicht aan de laan van Chartreuse.

Zoals uit deze laatste naam blijkt werd het klooster Nieuwlicht door Karthuizer monniken bewoond.

In 1392 werd het klooster door Zweder en Willem van Abcoude gesticht en hun vriend Tideman Grauwert — reeds eerder in de orde opgenomen — werd de eerste prior.

De bouw van het klooster had eerst in 1393 plaats op een landgoed genaamd „Bloemendaal”, groot ± 20 morgen, daartoe in erfpacht afgestaan door Arnoud van Tricht, proost van St. Jan.

Het bestaan van het klooster en zijn bewoners schijnt zich zonder groote schokken te hebben voltrokken tot in den reformatietijd, toen in 1578 aldaar troepen werden gelegerd, omdat men vreesde, dat de gebouwen door de Spanjaarden zouden worden bezet.

Dat in die woelige en onzekere tijden, waarin nieuwe geestelijke waarden zich onstuimig baan braken, de samenleving van monniken en soldaten niet in vrede kon bestaan, is duidelijk. De veel geplaagde monniken trokken zich op 15 Januari 1579 terug en verspreidden zich over kloosters in Brugge, Edingen, 's-Hertogenbosch en andere.

Daarmede was het lot van de gebouwen beslist. In 1580 werden zij grondig afgebroken en de afkomende steen gebruikt voor versterking van de stad; slechts het poortgebouwtje bleef voor de verwoesting gespaard.

Ter plaatse werd toen een hofstede gebouwd, waarvan het tegenwoordige woonhuis het in den loop der eeuwen sterk verminkte overblijfsel is.

De stal en het achterhuis, welk geen enkele architectonische waarde hebben, dateeren uit 1863, gelijk op een steen in den Westgevel is aangegeven.

Het vrijstaande bakhuis is van veel ouderen datum en heeft wellicht tot de oorspronkelijke gebouwen behoort.

Een indruk van de oude boerderij kan men nog krijgen uit de omschrijving, waarmede de bezitting in 1823 te koop werd aangeboden.

„Een kapitale en aangenaam gesitueerde hofstede — genaamd Chartreuse — bestaande in een Heerenhuizinge met fraai behangen zaal, twee beneden- en twee bovenkamers. Voorts een boerenhuizinge van drie vertrekken, ruime deel met stallinge voor paarden en hoornvee, bakhuis, schuur, berg. Mitsgaders dezelve hofstede omringd van zijn grachten, laanen en steegen beplant met zware eiken en andere opgaande boomen (hier herkennen wij nog de tegenwoordige kloosterlaan, hoewel de eiken door andere boomen zijn vervangen) en bij het inkomen van gemelde hofstede voorzien van een poort met duivenhok en keuken, erve, tuin en moesland te zamen groot 28 roeden, 36 ellen en 34 palmen.”

In 1839 werd het huis verbouwd en modern ingericht.

Tot dien tijd droeg het, naar het schijnt, nog alle kenmerken van oudheid, dikke zware muren, met vroeg-renaissance raamkozijnen en nissen, welke toen vervangen werden door vensters met groote ruiten.

Wanneer de boerderij Chartreuse wordt genoemd, komt wellicht nog in herinnering de overlevering, dat aldaar een zware linde, de „Monnikenboom” stond, waar in dien tijd de Utrechtsche kindertjes moesten worden gehaald.

In 1830 en 1836 werd deze boom door blikseminslag en storm zwaar beschadigd, maar hij verheugde zich nog langen tijd in de belangstelling van de jongere Utrechtsche burgerij, die zich op de boerderij kwam vermaken.

Het knechtje van den toenmaligen bewoner verborg zich in den boom en riep dan tot de jongelui — „pluk mij — pluk mij, 'k zal alle dagen zoet zijn.”

Er ontstond dan algemeene vreugde, men ging spelletjes om den boom doen en de pret eindigde met roometen bij vrouw van Dam, die de boerderij toen bewoonde.

In 1851 werd de boom omgehakt en eindigde dus dit vermaak.

De boerderij — in de 19e eeuw in het bezit gekomen van de familie Bosch van Oud Amelisweerd — werd in 1905 door de Gemeente Utrecht gekocht. Sedert werd zij verhuurd, doch als boerderij had zij het bestaansrecht verloren, daar de landerijen in de omgeving geleidelijk voor woningbouw werden bestemd.

Het voortbestaan van de gebouwen werd zodoende onzeker en in afwachting van de — van de ontwikkeling van de omgeving afhankelijke — beslissing of behoud of afbraak zou volgen, werd op het onderhoud zeer bezuinigd.

Natuurlijk trok allereerst het poortgebouwtje de aandacht van hen, die op het behoud van de resten van het oude klooster prijs stelden.

Dit typische poortgebouw — een voorbeeld van eenvoudige burgerlijke bouwkunst uit de middeleeuwen — opgetrokken van reuzenmoppen en gedekt met een eenvoudig zadeldak, afgesloten door twee topgevels, staat zeer karakteristiek op een over de sloot geslagen gewelf, waarover door twee groote van een gedrukte boog voorziene poortopeningen toegang tot het terrein wordt verkregen.

Hoewel niet een monument van bijzondere kunsthistorische waarde, is het door zijn eigenaardige plaatsing en de zuivere doelstelling van den bouw belangrijk genoeg om te bewaren, te meer waar volgens een in 1914 aan het Gemeentebestuur uitgebracht deskundigenadvies van Mr. Muller en Prof. Vogelsang met zekerheid kan worden aangenomen, dat we hier met het eenige overblijfsel van het klooster „Nieuwlicht” te doen hebben.

Dit advies werd uitgebracht op verzoek van het Gemeentebestuur, daar, nadat in een Raadsvergadering in 1914 met het oog op den bouwvalligen toestand werd voorgesteld het gebouwtje af te breken, de Raad besloot op voorstel van Dr. ten Berge deze voordracht aan te houden en advies bij oudheidkundigen in te winnen.

De zaak bleef sleepend tot 1924, toen plannen werden overwogen tot restauratie van poort en boerderij en inrichting van deze laatste tot theehuis.

Eerst in 1927 werd een Raadsbesluit genomen af te zien van verbouwing van de hofstede, doch voor restauratie van het poortgebouw een krediet beschikbaar te stellen.

Gerekend werd op medewerking van het Rijk uit het oogpunt van monumentenzorg, welke medewerking in 1929 werd verkregen. In 1930 werd toen het poortgebouw gerestaureerd en in den tegenwoordigen staat gebracht.

De boerderij bleef dus, zooals zij was; wel werden herhaaldelijk pogingen in het werk gesteld om na restauratie een goede bestemming te vinden als theehuis of anderszins, doch weinig gegadigden meldden zich aan en de restauratiekosten waren zoo

hoog, dat niet verwacht kon worden, deze door de huuropbrengst eenigermate te doen dekken. Bovendien achtte Rijksmonumenten-zorg de architectonische waarde niet groot genoeg om Rijkssteun te rechtvaardigen.

Toch bleef het Gemeentebestuur van meening, dat het behoud van de hofstede — mits daarvoor een goede bestemming zou worden gevonden — zeer wel te verdedigen was en aan het geres-taureerde poortgebouw grooter waarde zou verleenen.

Thans — in 1938 — is een bestemming gevonden, doordat de nog niet lang bestaande Parochie van St. Salvator naar ruimte voor haar — nu nog elders gevestigde — fröbelschool en voor club- en vergaderlokalen zocht en meende dat de hofstede door verbouwing daartoe geschikt is te maken.

Na de restauratie en verbouwing zal het Kerkbestuur de hof-stede van de Gemeente huren.

Het Rijk zal thans ook medewerking verleenen tot bestrijding van de werkloosheid, in het bijzonder bij jeugdige werkloozen, die aan het herstel zullen medewerken. Door deze hulp zal de restauratie, ook in dezen tijd, voor de Gemeente te verantwoor-den zijn.

De werkzaamheden zullen uit twee onderdeelen bestaan:

- 1e. het inrichten van de stalling — die geen enkele architecto-nische of oudheidkundige waarde heeft tot lokalen voor een fröbelschool met de noodige nevenruimten;
- 2e. het herstellen van het woonhuis en het inrichten van de ver-trekken tot vergaderlokalen.

De verbouwing van de schuur zal — fröbellokalen eischen veel licht, lucht en hygiënische verzorging — tamelijk ingrijpend zijn en de Zuidgevel, dat is de naar het sportterrein gekeerde gevel, zal uiterlijk sterk veranderen, daar hier de klasselokalen zijn gedacht.

Het voorgebouw daarentegen zal in aanzicht niet ingrijpend gewijzigd worden, de aanwezige vertrekken zijn na herstel direct voor gebruik geschikt.

De restauratie zal slechts omvatten het wegnemen van de pleisterlaag en het behoud en herstel van het aanwezige; er zijn — afgescheiden van verschillende opvattingen omtrent restau-ratiemethoden — niet voldoende gegevens met zekerheid bekend om te rechtvaardigen, dat het gebouw in den vermoedelijken oor-spronkelijken toestand wordt teruggebracht.

Toch mag worden verwacht, dat na voltooiing van de werken een typische — en in deze omgeving zeer wel verantwoorde — gebouwengroep zal ontstaan en een vestiging vanwaar in vroeger eeuwen ongetwijfeld veel waardevolvs naar Utrecht werd uitge-dragen, tot nieuw leven zal worden gebracht.

Utrecht, October 1938.

J. I. PLANJER.

KLEINE MEDEDEELINGEN.

De Bijhouwerstoren. — In het op blz. 94—95 genoemde opstel over de Pellekussenpoort vestigt Stechow ook nog terloops de aandacht op een overeenkomstige weergave van den Utrechtschen Bijhouwerstoren in teekening en schilderij. Die toren maakte deel uit van de middeleeuwsche vestingmuur, stond aan de tegenwoordige Bijhouwersstraat en heette oorspronkelijk Toltoren, omdat er den eertijds belangrijken Rijntol bewaakt werd. Later, toen de beteekenis van den toren een andere was geworden, werd de meer militaire bewaking aan het timmerliedengilde toevertrouwd en veranderde de naam allengs in dien van Bijhouwerstoren. Op den bijzonder hoogen toren, die omstreeks 1870 werd afgebroken, heeft sedert 1694 een pelmolen gestaan.

De toren, die door Rademaker natuurgetrouw in gravure is gebracht, waarbij hij een teekening van 1660 volgde, komt meermalen op teekeningen van Herman Saftleven (1609—1685) voor, en is ook door Waterloo in een uitvoerige teekening met overdreven boomrijke omgeving geïdealiseerd. Bijzonder opmerkelijk is echter een schilderij van Salomon van Ruysdael, waarop de Bijhouwerstoren het hoofdmotief vormt van een landelijk weergegeven stadstafereel in winter-tooi, dat ongetwijfeld Arnhem voorstelt.

E.

Protestantsch kerkelijk leven in Oud-Utrecht. — In het *Nederlandsch archief voor kerkgeschiedenis* (XXX-1938, blz. 65—92) publiceerde prof. dr. J. A. Cramer een belangwekkend opstel over het godsdienstig leven in Utrecht bij het einde der 16de en het begin der 17de eeuw. De schr. nam

daarbij het zeldzame boekje ¹⁾ van Johannes Gerobulus (grieksch-latijnsche omzetting van Oudraedt), die hier van 1590 tot 1606 predikant was, als uitgangspunt, maar lichtte dat uit tal van andere geschriften, in de eerste plaats uit de Acta der provinciale en particuliere synoden van dien tijd, uitvoerig toe.

Na het ontslag door de stedelijke regeering van vier gereformeerde predikanten in December 1589 was Gerobulus als „meer vreetsaem” beroepen, „hetgeen zooveel beteekent als meer geneigd om zich aan de wenschen der overheid te onderwerpen en haar vrijwel het hoogste gezag in kerkelijke zaken te geven. De Utrechtsche kerkelijke toestanden stonden in de gereformeerde kringen der Nederlanden dan ook niet zeer hoog aangeschreven.”

Gerobulus' boekje was een apologie, een poging om aan alle kwaadspreken over de kerk van Utrecht een einde te maken door aan te toonen, dat deze kerk zich geheel naar het apostolisch getuigenis had ingericht en zich aan den Heidelbergschen catechismus hield. Hij is daarin niet geslaagd. Helmichius noemde zijn geschrift zelfs een „falsificatie ende vervalschinge vande rechte kerckenregieringhe ende discipline”, en beschouwde dit als een toeleg om de generale synode, waar algemeen om werd geroepen, te verhinderen of op de lange baan te schuiven en alles in de provincie te regelen bij „par-

¹⁾ Waerachtig verhael van den staat der gereformeerde kercke, die den sone gods binnen Utrecht door 't evangelium vergadert wert. Mitsgadens van alle andere mindere dingen tot hulpe ende onderhouding van den selven staat, aldaer gebruyckelijck ende in train sijnde. Utrecht, 1603.

ticuliere kerckenordeninge, op bevel der heeren Staten gemaakt en door hen goedgekeurd". Professor Cramer besluit zijne uiteenzetting echter met de verklaring, dat tot Gerobulus' eer gezegd moet worden, dat hij den toestand van het protestantsch kerkelijk leven van Oud-Utrecht nuchter en zakelijk heeft weergegeven.

De beschreven kerkorde toont, dat in afwijking van het kerkelijk reglement van 1593 toch reeds meer bevredigende gewoonten werden gevolgd, die

door de Staten van Utrecht grootendeels in het reglement van 1605 zijn vastgelegd. Ze was in drie onderwerpen verdeeld, die door prof. C. meer verstaanbaar voor dezen tijd zijn gemaakt. Ze behandelen het predikambt (waarbij het ambt van ouderling en diakenen), het woord en de sacramenten (waarbij het avondmaal) en de boete-tucht (waarbij het schoolwezen en de andere kerkelijke be- dieningen). E.

BOEKAANKONDIGING.

M. J. de Vrijer-Struys, *Dertig jaren domineesche. Herinneringen en vertellingen.* Met inleiding door M. J. A. de Vrijer. 's Gravenhage, 1938. (206 blzn. met pltn.). 8°.

„Dertig jaren domineesche” luidt de gezellige titel van een boek, dat op dit oogenblik op mijn schrijftafel ligt. Door de Redactie van dit Maandblad aangezocht, er hier iets van te zeggen, haalde ik het uit onze boekenkast in de zitkamer, waar het veilig geborgen was, nadat wij in de avonden er in intiemen kring van genoten hadden.

Ik zeg: „genoten”. Met opzet. Want wij hadden in dit boek niet gezocht: „literatuur” — omdat het dit niet geven wil. Maar wij hadden er gezocht, wat de ondertitel verduidelijkend aangeeft: „herinneringen en vertellingen”. En wij waren begonnen, met aandachtig te lezen het woord „ter inleiding” van prof. de Vrijer en het „woord vooraf” van de schrijfster zelve. Wat dáár beloofd is, is in het boek gegeven: herinneringen uit het leven als dominé's vrouw van mevrouw M. J. de Vrijer-

Struys. Het is opgedragen „in dankbare herinnering en vereering om hun geloof, liefde, offervaardigheid en trouw aan alle medewerksters en medewerkers in Odijk, Bloemendaal en Amsterdam”.

„Mijn herinneringen te vertellen, — wat de Almachtige in ons deed — het te vertellen tot Zijn glorie, dat trok mij aan. Men kan nooit weten, hoe Hij ons levensverhaal zou willen gebruiken. Wellicht sterkt het andere discipelen in hun idealen en in hun strijd”. Ziehier de geest, waarin dit boek geschreven is. Het vertrouwen, waarmede dat is tot stand gebracht, is niet teleurgesteld. Het zij mij vergund, de schrijfster geluk te wenschen met dezen tweeden druk (bij Daamen, 's Gravenhage), waarmede het haar zoo dierbare werk onder bewoners der Oude Binnenstad van Amsterdam ook financieel geholpen wordt. Haar getuigenis, dat zij met deze schetsen geven wilde, spreekt voor zichzelf. De pastor zegt vooraf, waarschuwend: „zoo de lezer alles te mooi vindt, dan moge hij bedenken, dat daarachter en daaronder veel eenzaamheid en tranen verborgen liggen”.

De stof is gevat in twee en twintig hoofdstukken, waarvan de opschriften hier volgen.

Intreedag 30 September 1906. — In de dorpspastorie. — Koojsje. — Een nieuw huis en een nieuwe titel. — Waar liefde woont. — Una Sancta. — Een stoel en een schaking. — De oorlog. — Bloemendaal. — De Keizerstraters. — In de Nieuwe Kerk van Amsterdam. — Eerste Amsterdamsche jaren. — Naar de Binnenstad van Amsterdam. — Dinsdagavond op het Oudekerksplein. — Diaconessenarbeid. — Liefdedaden. — Bij Sarrasani. — Kinderen van één Vader. — Van de wieg tot het graf. — Volkskunstavond. — Het rustschip „Ingeborg”. — Avondstille.

Rekening houdend met het karakter van het maandblad van de „Vereeniging tot beoefening en tot verspreiding van de kennis der geschiedenis van Utrecht en omstreken” moeten wij hier dan bijzonder de aandacht vestigen op hetgeen mevrouw de Vrijer vertelt van den tijd in de Odijksche pastorie. Dit verplaatst ons in het leven op een dorpspastorie in onze provincie, een dertig jaar geleden.

Auto's behoorden nog tot de zeldzaamheden. De bevestigiger van den pastor loci arriveerde daarom reeds 's Zaterdagavonds en op den intreedag zelf waren ouders, broers, zusters, vrienden plus alle ringpredikanten met vrouwen of dochters den geheelen dag gasten der pastoorsche. Deze had als hulp in het huishoudelijke werk een gewezen ganzenhoedster, die niets kon, maar een trouw hart had. Aandoenlijk, het vroege levenseind van deze onvergetelijke Mientje.

Lantarens waren er haast niet in dien goeden, ouden tijd. Alleen bij

donkere maan een kleine oliepit op de twee kruiswegen, die om tien uur gedooft werd. Wij lezen hier van merkwaardige monumenten-zorg: over een tufsteenen toren, dien men ging „restaureeren door denzelfden te amoveeren”. Ook van heerlijke, nuchtere boerenwijsheid bij den vrijzinnigen predikant, die den Heiligen Doop als verouderd wilde afschaffen, om dit „eerst nog eens aan te zien”.

Op hygiënisch en medisch gebied was men nog niet zeer geavanceerd. De menschen haalden niet gauw den dokter: zij hadden hun eigen, beproefde methode! Brandwonden, snijwonden en koorts werden met tooverspreuken „afgelezen”; een roomsch-katholieke man en een vrouw kenden die en pasten die bij ieder toe. Een man uit Driebergen kon wratten weggijken en de smid van Rijsenburg was vermaard om zijn koorts wegnemen. „Zelfs toen ik zwaar ziek in het Utrechtsche Diaconessenhuis lag een wonderbaar genas, zeide later een vrouw tegen mij: Wij waren toch zóó begaan met de mevrouw van meneer dominee, maar we hebben de koorts er voor u laten aflezen.” In Werkhoven woonde een man, die zelf verkocht ter genezing van een dikke knie, welk lichaamsdeel dan eerst met pekewater van ingemaakte snijboonen moest worden afgewasschen.

Men leze zelf het verhaal van de zieke Koojsje en dat van den kapelaan, die, pastoor geworden, zijn oude moeder in zijn eigen pastorie bracht, in haar „hemel op aarde”. En — ik ben ervan overtuigd — men zal genieten van deze onopgesmukte vertellingen over het leven, werken en bidden onder de menschen van onze provincie, een dertig jaar terug.

Utrecht.

DR. TH. L. W. VAN RAVESTEYN.